

Értékközvetítők

A börtönbeli nevelés esélyei Európában

Meglepő, hogy a már unalmassá vált vita lényege, mely vita a „semmi sem működik” – „valami működik” állítások között folyt, érzelmi és értékbeli mélységekbe húzódva ma is áthatja a büntetés-végrehajtásnál dolgozó vagy ide jelentkező személyek beállítódását, esetleg anélkül, hogy tudnának eme vitáról. Bár a vita elindítója, Robert Martinson 1974-ben publikált állításait, tudniillik hogy az elítéltekkel folytatott treatment nem működik, saját maga néhány évvel később visszavonta, a gyakorlat megelégedett azzal, hogy egyelőre még „valami működött”, és a büntetés-végrehajtás Európa-szerte, vagy kis túlzással világszerte gyors fejlődést mutatott a nyolcvanas évek közepéig. A szakmában dolgozók számára evidens volt, hogy sok minden működik az elítéltek rehabilitációja érdekében, és hogy a treatment, mint átfogó értelemben vett bánásmód, jelentős eredményeket képes elérni a visszaesés megelőzésében. Ezt a humánus tevékenységet az utóbbi időben „pszichoszociális beavatkozásnak” is nevezik, és az önkéntesség elvére alapozva az elítéltet változatos programokra igyekeznek bevonni, olyanokba, amelyek fejlesztik személyes képességeit, beleértve a munkaképességet és a szociális térben való eligazodás képességét.

Sajnos, a gazdasági gondok jelentkezésével, valamint a növekvő és veszélyesebbé váló bűnözéssel párhuzamosan a büntető szemlélet és a biztonsági kérdések kezdtek élesebbé válni, elsősorban azokban az országokban, ahol komolyabb gazdasági megszorításokra került sor. A börtönökben folyó tevékenység külső képén ez a megindult változás még nem látszott és látszik meg, sőt, szervezetileg jelentős eredmények születtek. Így például az Európa Tanács 1989-ben kiadta a 12. számú ajánlását,

amely a börtönnevelés és oktatás egységes szabályait tartalmazza, és ma is érvényben van. Ugyanebben az évben kezdte meg munkáját az Európai Börtönnevelési Társaság (European Prison Education Association – EPEA), amely fő feladatának éppen ezen ajánlások széles körű megismertetését, a börtönnevelésben részt vevő szakemberek támogatását, tudományos kutatások végzését, valamint a jelzett kör számára nemzetközi szakmai fórum megteremtését tűzte ki. A társaság a börtönnevelést tág ér-

telemben fogja fel, mint amely a teljes személyiség fejlesztését célozza meg, beleértve annak szellemi, fizikai, szociális, gazdasági és kulturális vetületeit. Szorgalmazza a korszerű európai börtönfilozófia (lásd: normalizálás, nyitottság, felelősség elvei) gyakorlati megvalósítását az oktatás, képzés, a könyvtári munka, a foglalkoztatás (munkavégzés), a szabadidős tevékenység, a társadalomnak a nevelésben való részvétele, a szabadulást követő beilleszkedési feltételek kialakítása stb. terén.

Nem meglepő, hogy aki a büntetés-végrehajtáshoz jön dolgozni, igen keveset tud a benti életéről, jobbára filmek példájára képzelet el azt, esetleg ismerőstől, rokontól hallott róla valamit. A sokféle és homályos elképzelések érzelmileg mégis polarizálódnak, és ez egyáltalán nem tudatosan történik. Végző soron ugyanis egy új belépő vagy büntető attitűddel, vagy segítő attitűddel kezdi meg bévés pályafutását. Felfogásom szerint a büntető attitűddel érkező nehéz helyzetbe kerül: egy idő után ugyanis önbecsülési problémái keletkezhetnek,

nehezen tud majd önmagára úgy tekinteni, mint egy hatékony, társai közt népszerű, kedvelt, sikeres és elégedett emberre, hiszen a napi konfrontációk, az elítéltekkel való feszült viszony állandóan feszültséget termel, ami aztán rossz esetben a még keményebb fellépést táplálja („csak a rend működik!”) esetleg a magánéletet veri szét. A segítő attitűddel rendelkező ezzel szemben úgy tekinthet munkájára, mint amely magasrendűen humánus (megtévedt embereket jó útra téríteni), és jóllehet látványos sikereket nem kínál, az emberi kontaktusok, a sok pozitív érzelmi visszajelzés, a másokra figyelés öröme intellektuálisan magas önbecsülést biztosíthat. Hitem szerint a börtönben segítő attitűddel lehet eredményesen, hosszú távon is megelégedetten dolgozni. Természetesen azt gondolom, kollégáim óriási többsége ezen utóbbi attitűddel rendelkezik, megfelelően az európai kívánalmaknak (pl. az új európai börtön szabályok III. fejezetének, amely a személyzetről szól, vagy a fogvatartók viselkedési kódexének).

Mint említettem, az Európa Tanács 12. sz. ajánlása még érvényben van. Többek között ez a dokumentum felhívja a figyelmet, hogy minden elítélt számára biztosítani kell az iskolai oktatást, a szakképzést, a kreativitást segítő kulturális aktivitást, a testnevelést és sportolást, a szociális képességek fejlesztését és a könyvárhasználatot.

Az oktatás olyan legyen, említi az ajánlás, mint a szabad élet hasonló korú csoportjainál alkalmazott eljárás, törekedni kell arra, hogy aki tanul, ne kerüljön hátrányosabb helyzetbe anyagilag sem, mintha dolgozna, vagy az írni-olvasni nem tudókra különleges gondot kell fordítani stb. Az elvárások magasak, hazai büntetés-végrehajtásunk igyekszik azoknak megfelelni, de bizonyos pénzügyi-személyi-technikai feltételek gyengesége miatt azért vannak lemaradásaink.

A nyugati világ féltve őrzi elért magaslatait, őrzi saját költségvetési lefaragásaitól, a fiskális szemlélet elburjánzásától, a közvélemény dilettantizmusától.

Alkalmam volt a múlt évben résztvenni az EPEA 7. konferenciáján, ahol többek között a hollandok, az olaszok, az egyesült államokbeliek arról panaszkodtak, hogy fontos projektek nem kapnak támogatást a pénzügyi kormányzattól, megszűnnek oktatási kurzusok, tréningek, csökkentik a főállású pedagógusok számát és így tovább. Emellett erősödik a retorziós szemlélet, elég csak az amerikai baseballmintára alkotott bírászkodási elvet, a „három dobás és ki vele!!!” formulát említeni – vagyis a harmadik elkövetés után a bűnözőt ki kell dobni a társadalomból, ami egyes államokban akár halálbüntetés is lehet, jobb esetben életfogytiglan.

Maga a konferencia azonban nem a félelemről, a visszaközösről szólt, ellenkező-

leg, az egyre finomodó treatment-technikák és módszertani megoldások bőséges kínálata várta a résztvevőket a plenáris előadásokon és a szekciókban.

Sean McConville professzor (University of London, jogi fakultás) például a börtönélet normalizálásáról szólva kifejtette, hogy ez rögtön paradoxont rejt magában, azt, hogy nem lehet a szabadságra felkészíteni az embert fogolykörülmények között. Az ember erkölcsi lényegéhez tartozik a választás lehetősége, a választások gyakorlása tesz bennünket emberi lényé. Igaz, hogy életünk számos vonatkozásban (pl. genetikailag, környezetileg) előre determinált, a választás lehetősége adott. Nem így a börtönbe kerülőknél, akik iskolázatlanságuk, gyenge élet- és szociális képességeik miatt rossz döntéshozók. A nevelésnek éppen ezeket a képességeket kellene kifejlesztenie. Emiatt fontos többek között az olvasási-írás-képesség erősítése, amely gyakorlati haszna mellett önbecsülésüket is fokozza. A nevelők, oktatók érték közvetítők, sőt, példaképek is lehetnek a gondolat szabadságának megteremtésében, amely előfoka a későbbi jó döntéseknek. Figyelemmel kell lenni mások létezésére, érzéseire és jogaira, megfelelő viszonyt kell kiépíteni a társadalmi munkamegosztás különböző szereplőivel (munkatárs, hivatalnok, barát, főnök stb.).

Életfontosságúak a szociális készségek, például az olyanok, amelyek a hatalommal szembeni választ dühreakció nélkül képesek lefuttatni egy nehéz helyzetben. Ezért nem elég, ha csak a magatartást és a büntetéseket tekintjük elsődlegesnek a rab megítélésekor. Rabkörülmények között, elzárva, nehéz a szabadságra nevelni. Fontosak például a jó családi kapcsolatok,

melyek a nyitott típusú börtönnél adottak igazán. Sokat segíthetnek a civil szervezetek is a beilleszkedés elősegítésében. Kétirányú kommunikáció épülhet így ki a börtön és a társadalom között, persze csak akkor, ha a börtönt nem valamilyen távoli, kietlen helyre építették.

A rövid és közepes tartamú büntetéseknél ezek a kapcsolatbővítő célok általában kivitelezhetők. A hosszúidős és életfogytos elítélteknél (Nagy-Britanniában ez nem jelent „valódi” életfogytot) éltetni kell a reményt a valamikori szabadulásra, amely az elítéltektől maguktól is függ. Minden rabnak szüksége van célokra és jutalmakra, enélkül leépülés, degenerálódás várható – állítja a professor. Kizsákmányoláson és félelmen alapuló környezetben nem várható normalitás és törvényisztelő beállítódás. A normalitás a teljes börtönéletet átfofó eszme, amely nem produkál látványos eredményeket, hatása közvetett, és minden gondot nem képes megoldani, de mind elméletileg, mind az eddigi gyakorlati tapasztalatok alapján új, eredményesebb alternatívát kínál.

Erre a témára rímelve tartott workshopot *Tom Gehring* és *Carolyn Eggleston* (USA, University of San Bernardino). Mindketten a demokrácia fontosságát elemezték a börtönnevelés során. A két egyetemi tanár rámutatott, hogy a börtönt (vagy ahogy Amerikában nevezik, a korrekciós intézetet) lényegében a fogva tartásra és az állandó ellenőrzöttségre tervezték, ami nem kedvez a nevelés céljainak (szabadság, gyarapodás, én-aktualizálás). Egy büntető típusú intézetben kevés, ha csak egy vagy néhány részleg működik demokratikus rendszerben. A kulcsot a teljes intézet demokratikus közössége adja, beleértve a demokratikus szemléletű menedzsmentet.

Elképzelésük alátámasztására számos lefutott, állításuk szerint sikeres projektet említettek meg, ám azt is hangsúlyozták, hogy a demokrácia szélesedése a börtönökben együtt jár a nagyobb szabadságért és önérvényesítésért való küzdelemmel, s ez így ma is komplikált ügy.

Talán könnyebb az alkalmazott módszereknél előrelépni, hiszen az nem sért hatalmi és egyéb érdekeket. Sokféle próbálkozásról számoltak be a résztvevők, kezdve az oktatási-szakképzési lehetőségekkel és végezve a szabadulást közvetlenül megelőző és azt követő segítségnyújtással. *Michelle Malona* asszony (Skócia, Longriggend, előzetesen letartóztató intézet) például *Üzletelünk a letartóztatottakkal* címmel tartott előadásában beszámolt egy érdekes kezdeményezésről, amelyet tíz fiatalok (16–21 év közötti) előzetesen letartóztatottal végzett. Felismerve a piaci viszonyokat, tudniillik, hogy még az államilag elfogadott szakmunkás-bizonyítvány sem garantálja a biztos álláshoz jutást, ezeknél a fiataloknál rövid időtartamú (2–3 hetes) „vállalkozóképzésbe” kezdtek. Ez intenzív tréningből és anyagismereti tanfolyamból állt, és a végén bizonyítványt kaptak. Ezután kezdő tőkének minden fiatal 500 fontot kapott, amiből a szükséges anyagokat és szárazanyagokat megvehette. Az eredmény: minden résztvevő, aki elvégezte ezt a *Legyünk vállalkozók!* nevű kurzust, most már mint elítélt, átlagosan heti 20 font profitot képes szerezni a saját maga készítette, és a látogatóknak kínált portékákkal.

Az elítélt társadalmi visszafogadását még a szigorú ítélkezéséről ismert Egyesült Államokban is komolyan veszik. Ennek kapcsán elégedetlenségéről számolt be például *Harold Jenkins* (Baltimore), aki Ma-

ryland állam pedagógiai koordinátoraként az állam összes börtönében felügyeli a korrekciós nevelés gyakorlatát és az idevágó kutatásokat. A négymilliós államban 22 ezer személyt tartanak fogva a 23. év. intézetben, 80 százalékuk színesbőrű.

Közülük 5000-en vesznek részt valamilyen oktatásban. A személyzet létszáma 6700 fő. Az elítéltek átlagos büntetési ideje 13 év, 23 százalékuknak 15 évnél hosszabb a büntetése. Bár többféle szabadulásra felkészítő programot alkalmaznak, és bekapcsolják az összes lehetséges partnert (állami és privát szervezet), a rászorulóknak csak 32 százalékánál képesek ilyen célzott és intenzív felkészítő programot végrehajtani. A többség különösebb felkészítés nélkül szabadul, ami bizonytalanná teszi beilleszkedésüket.

Óhatatlan, hogy ne vetődne fel az emberben az összehasonlításnak legalább egy szubjektív és csapongó igénye, hiszen tudományos alaposságú elemzésre csak komoly apparátus lehetne képes. Általában irigyelni szoktuk a tőlünk nyugatra fekvő országok helyzetét, azt, hogy nekik van, nekünk nincs, ők már ott tartanak, mi csak most próbálgatjuk, és így tovább.

Említettem, hogy a nyolcvanas évek közepétől a fejlett büntetés-végrehajtási rendszerekben – modernizálás, új építészeti megoldások, ésszerűsítések adta látványos előrelépés mögött – a lényegi kérdésekben, azaz a rehabilitációt legjobban segítő szervezet, rezsim, program tekintetében a szinttartás vált fő céllá, az elért eredmények megőrzése a kedvezőtlen társadalmi és nemzetközi pénzügyi viszonyok között. Mi természetesen még nem tartunk itt, nálunk – önhibánkon kívül – még több dolog nem, vagy éppencsak működik. Csak felsorolásszerűen: gyenge a

társadalomban a szabadulót visszafogadó készség, nincs a büntetés-végrehajtáshoz tartozó probációs szervezet, alacsony határfokú a pártfogó-felügyeleti munka; az intézetek szervezete túlhiarchizált, a fegyveres szervezeti felépítés merev a személyiségfejlesztéshez, emellett lényegénél fogva a szaktudást nem becsüli kellőképpen; a rehabilitációs munkához szükséges anyagi-tárgyi feltételek gyengék (régie építésű börtönök, alacsony ellátási szint a ruházat és ételmezés terén, sok helyen hiányoznak a kiszolgáló helyiségek, osztálytermek, oktató műhelyek, tréning-szobák, szabadidős létesítmények stb.) a személyzet anyagi megbecsültsége igen alacsony, erkölcsi elismertsége (a büntetés-végrehajtási szakma imázsa) az utolsók közt található, emiatt a merítési bázis sekélyes, a ráépített kiképzés a személyes kvalitások hiányát nem képes pótolni; az állandósuló túlzásfoltosság miatt az individualizálás szinte lehetetlen.

Kétségtelenül sok még a teendő, ám kedvezőbbre fordul a kép, ha azt is számba vesszük, mi az, ami működik, legalább ugyanilyen felsorolásszerűen: *intézeteinkben rend van.* (Rend van, minden kedvezőtlen zsúfoltsági adat, személyzeti feltételek ellenére, és ez a bv. dolgozók erőfeszítését, helytállását dicséri. Rend alatt azt értem, hogy az intézet működik, a programok teljesülnek, mindenki végzi a dolgát, az intézet biztonságát jelentősen veszélyeztető események megelőzésének paraméterei kidolgozottak.)

Az elítéltek jelentős része dolgozik. (A mai piaci viszonyok között a rabmunka termékének értékesítése rendkívül megnehezedett, ezért ez a mutató nagyon jelentős. Azt gondolom, a társadalmilag hasznos munka emberformáló, személyiségfejleszt-

tő szerepéről itt nem szükséges fejtegetésbe kezdeni.)

Csökkenett mértékben ugyan, *de működnek iskolák, piacorientált szakképzési formák*, sok lehetőség nyílik az önképzésre. A kulturálódási-sportolási-könyvtárlátogatási lehetőségek bár szerények, emellett az egyes intézetekben jelentős eltéréseket mutatnak, mégiscsak elérhetőek és általában biztosítottak. *Megindult az intézetek egy részénél a nyitottabbá válás.* (Például a fiatalokúak Regionális Intézete, Kecskeméten már szinte európai szabású nyitott intézetnek tekinthető, de a mezőgazdasági jellegű intézetek bizonyos „táborairól” is mindez elmondható.) *Az elítéltek külvilággal való kapcsolattartása megfelelő, az evsz. törvényes és megfontolt alkalmazása ugyancsak hatékony eszköz a visszailleszkedés elősegítésében.* Az elítéltek emberi jogai biztosítottak, törvényi garanciákkal védettek. A pedagógiai-pszichológiai ellátás a szükséges mértékben, egyes esetekben ennél intenzívebb módon is biztosított.

Azt gondolom, ezekre a működő elemekre mindannyian büszkék lehetünk ezekben a soványabb esztendőkből. Az elítéltek reszocializációját elősegítő tennivalók, ha akarjuk, ha nem, a bánásmód (a te-

atment) alkotóelemei, amelyek sikeres végrehajtásában minden egyes bv. szervezeti tagnak igen jelentős a saját szerepe. Ezt a működőképes büntetés-végrehajtási tevékenységet, és különösen a rabnevelésben elért elméleti és gyakorlati eredményeinket (ami, ha az igazságtalanul gyakran alkalmazott mérőszámot, a visszaesők arányát nézem, akkor is 30 százalék, míg pl. a rákbetegek gyógyításában, a ráfordított óriási összegek ellenére is csak 10 százalék) már több nemzetközi fórum (pl. az Európa Tanács, az ENSZ) értékelté, de szakmai társágok is méltatták. Az említett EPEA például, amely az európai börtönnevelés legjelesebb szakembereit tudhatja soraiban, azzal ismerte el ezeket az eredményeket, hogy a 6. Nemzetközi Konferenciája megrendezését (1997-ben) hazánkban ajánlotta fel, emellett az ún. „volt szocialista országok” közül egyedül minket sorolt a közép-európai régióba (Hollandia, Belgium, Luxemburg, Németország és Ausztria mellé). Imázsfejlesztő munkánkban ezeket a működő tényezőket kellene népszerűsíteni, az emberekkel való segítő foglalkozás magas erkölcsi tartalmát kiemelni, így talán érthetőbbé válna a döntéshozók számára is az anyagi elismerés javításának igénye.

Csetneky László